

Magijski simbolizam riječi u usmenoj književnosti

Štruc, Dubravka

Master's thesis / Diplomski rad

2013

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:832914>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-21**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Dubravka Štruc

Magijski simbolizam riječi u usmenoj književnosti

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ružica Pšihistal

Osijek, 2013.

SADRŽAJ

Sažetak.....	2
Uvod.....	3
1. Odjeci praznovjerja u hrvatskoj etnološkoj i književnouslymenoj građi.....	4
2. Povijesni razvoj usmeno-retoričkih oblika.....	8
3. Podjela retoričkih oblika.....	9
4. Basma.....	10
4.1. Magijski simbolizam u basmi.....	10
4.2. Simboli u basmama protiv uroka.....	14
4.3. Uloga stilskih sredstava u basmama.....	19
5. Kletva.....	22
5.1. Obilježja kletve.....	22
5.2. Struktura i funkcija kletvi.....	23
5.3. Simbolično značenje riječi u kletvama.....	24
6. Zdravica.....	26
7. Brojalice i brzalice.....	28
8. Blagoslov i molitva.....	30
9. Magijski simbolizam riječi u naricaljkama.....	33
9.1. Obilježja naricaljki.....	33
9.2. Uloga riječi u naricaljkama.....	34
Zaključak.....	36
Bibliografija.....	37

Sažetak

Tema je ovoga diplomskoga rada *Magijski simbolizam riječi u usmenoj književnosti*. Simboli otvorena značenja su dugovječni, bilo u književnosti, drugoj umjetnosti ili kao pojavni oblik u svakodnevnom životu. Sastavni su dio ljudske svijesti te je svaki pokušaj određenja značenja simbola na određeni način poetički proces u kojemu sudjeluje svaki novi naraštaj sudionika i promatrača (variranjem izvedbe, promjenom hijerarhije funkcija i pridodavanjem novih značenja istim simbolima u komunikacijskom lancu). U ovom radu opisan će se temelji na kojima je nastalo vjerovanje u magijsku moć riječi te će se analizirati magijski simbolizam u oblicima usmene književnosti na konkretnim primjerima.

Ključne riječi: usmena književnost, riječ, magijski simbolizam, praznovjerje

Uvod

Iako se čini da je vrijeme prešlo preko praznovjerja, ostala je umjetnost arhaičnih tekstova. Ovaj rad ima zadaću interpretirati i opisati porijeklo ljudskog praznovjerja, objasniti važnost ostataka poganske vjere na kojim je izraslo vjerovanje u magijsku moć riječi, a aktualni su i danas, uočiti koji su obredi i običaji poticali uporabu simboličnih riječi, iščitati tragove magijskog simbolizma u retoričkim oblicima usmene književnosti, posebice u basmi i kletvi, utvrditi tragove magijskog simbolizma u ostalim retoričkim oblicima usmene književnosti u kojima nisu eksplicitno iskazani, interpretirati konkretne retoričke oblike i simbolima odrediti značenja, ukazati na pojavu magijskog simbolizma kod usmenih lirskih pjesama te utvrditi kamo je sve dosegala vjera u moć riječi i zašto je za neke ljude predstavljala vjeru u spas, a za neke je bila sablazan.

1. Odjeci praznovjerja u hrvatskoj etnološkoj i književnouslymenoj građi

Kultura hrvatskog naroda zbroj je svih materijalnih, duhovnih i socijalnih dobara koja su se tijekom vremena skupila u njemu. Vremenski tijek kulture ne treba promatrati samo od trenutka dokumentirane povijesne opstojnosti nego i one vrednote koje donosi rod, pleme, narod Hrvata, kao svoju baštinu iz nepoznate pradomovine, a najbolje su se sačuvale u narodnom životu i običajima.¹

Vrijeme hrvatske bespismenosti, odnosno hrvatska agrafijska faza trajala je vrlo dugo. Još za vrijeme boravka Turaka na našim prostorima, posebice su Slavonci smatrali školovanje beskorisnim jer nisu vidjeli izravnu korist učenja. Život se temeljio na radu pa im je školovanje bilo nepotrebno. U takvim uvjetima bitnu ulogu prijenosa kulturnih dobara ima usmena predaja koja se čuvala i prenosila iz naraštaja u naraštaj, tj. s koljena na koljeno.

Da bismo rekonstruirali izgled kulture, života i književnosti u toj fazi treba posebno izdvojiti teme kao što su svijest o sebi, običaji, vjerovanja, odnos prema svijetu, sustav vrednota, životne navike, običaji uz rad, stanovanje, umiranje i slično, odnosno trebamo izdvojiti sve ono što je utjecalo i što je moglo utjecati na čovjeka pa tako i na njegovo usmenoknjiževno stvaranje.

U našoj etnološkoj i usmenoknjiževnoj građi nalaze razni običaji i obredi, čaranja i vraćanja, strah od mračnih i tajanstvenih sila, grobova i groblja, strahopoštovanje prema gomilama, stećcima, vrhuncima, vjerovanja u mjesec, zvijezde i svemirske pojave, vjerovanja u uroke i nagaze, vilinska kola i sastanke, vilenjake i vilinsku djecu, alegorijske, metaforičke miteme, etiološka tumačenja, različite moralne legende, mitove i sl., stoga se lako da zaključiti kako je u svakodnevici hrvatskoga naroda u to vrijeme uvelike vladalo praznovjerje.²

Riječ praznovjerje svojim oblikom jasno govori kako stoji u opreci s punovjerjem. O praznovjerju govori samo onaj tko misli da to nije njemu svojstveno; njemu je tuđe vjerovanje, i to takvo koje on ne može prihvatiti kao ispravno stoga je to prazna

¹ Botica, Stipe, 1998. *Lijepa naša baština, književno-antropološke teme*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 7.

² Usp. isto, str. 8.

vjera.³

Praznovjerja su ona vjerovanja koja se ne uklapaju u naš sustav vjerovanja. Ali to ne znači da „praznovjerja“ ne mogu biti uklopljena u jedan drugi, možda jednako čvrst sustav vjerovanja u kojemu su shvaćena kao „puna“ istina.⁴ Pojam praznovjerje posve je subjektivan, ovisan o vjerskom uvjerenju onoga tko donosi sud o nekom vjerovanju, tko odlučuje je li riječ o „pravoj vjeri“ ili o „pukom praznovjerju“.⁵

Praznovjerje je dakle pojavna kategorija koju spoznajemo samo vjerskom spoznajom. Znanost nema kriterije pomoću kojih može suditi o istinitosti, punini i o lažnosti, praznini vjerskih spoznaja i zato se pojam praznovjerje u znanstvenim istraživanjima ne koristi već se upotrebljava opreka kršćansko i nekršćansko.⁶

Neosporiva je činjenica da su na hrvatsku usmenu književnost, osobito govorničke oblike, utjecala ljudska vjerovanja bilo u kršćanske ili nekršćanske spoznaje jer je upravo ljudska vjera glavna vodilja kroz život i osnova ljudskog djelovanja. Pokretač života je ono što čovjeka vodi ka nečemu, ono što on vjeruje da je bit nečega, ili jednostavnije rečeno, ono što je za nekoga praznovjerje za nekoga je punovjerje jer je riječ o ljudskoj odluci u što će vjerovati.

Kršćanske običaje i obrede prate tekstovi. Imaju li oni magijsku podlogu? Zbog subjektivnog osjećaja vrlo je teško odrediti jesu li ti običaji barem dijelom ne samo po podrijetlu nekršćanski, nego su sačuvali neprepoznate značajke koje su u suprotnosti s pravim kršćanskim svjetonazorom? Nismo li posve nesvjesno, baštinili, zajedno sa običajem, i ponešto od nekršćanskih shvaćanja? Je li kršćanski vjerovati da riječ ima magijsku moć?

Obred počiva na tri elementa:

-misao(spoznaja) o disharmoniji, o katastrofičnosti situacije i o zadatku, prevladati ju;

-obredni čin s kojim ćemo postići taj zadatak;

³ Usp. Belaj, Vitomir, 2007. *Hod kroz godinu. Pokušaj rekonstrukcije prahrvatskog mitskog svjetonazora*, 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, str. 13.

⁴ Isto, str. 13.

⁵ Usp. isto, str. 13.

⁶ Isto, str. 14.

-tekst koji prati obredni čin.⁷

*Glavni je zadatak obreda jamčiti opstojnost u kriznim trenucima. Obredni čin je, dakle, sredstvo, instrument pomoću kojega možemo doseći obnavljanje ili očuvanje principa kozmičkoga reda. Stoga je obred u načelu istovjetan sa stvaralačkim činom. Obrednim činom ne možemo u potpunosti ponoviti stvaralački čin s početka. Zato nam je potrebna određena količina mašte i predstave.*⁸

Svetost ima dva aspekta: jedan je njegova javnost, on je poznat, razumljiv, zato koristan i pozitivan, a drugi skrivenost, tajanstvenost, zato je opasan i negativan. Prvi aspekt omogućuje nam sudjelovanje u obredu (jer znamo kako to treba činiti), povezivanje sa Svetime. Drugi predstavlja strašnu nepoznanicu pa se od njega štitimo raznim zabranama i tabuima,⁹ stoga nas vjera u isto može odvesti u spas ili pak izazvati sablazan što nas pak navodi da da promislimo: nisu li možda neki od naših lijepih kršćanskih običaja izrasli na praznovjerju?

U običnom je životu dugo ostao poganski svjetonazor koji se nije dao zamijeniti ni sa čim kršćanskim. O praznovjerju među Hrvatima govore neka propovjednička djela, a najuvjerljivije Kažotićeva rasprava *O pitanjima krštavanja slika i drugim oblicima praznovjerja* (1320.).

Vid praznovjerja su „gatanje“ i „bajanje“. Gatanje ili bajanje pratio je tekst za koji se vjerovalo da ima magijski učinak, a prisutno je bilo i uvriježeno mišljenje da sveti sakramenti mogu poslužiti kao efikasan lijek protiv bolesti te je tako došlo do ispreplitanja kršćanskih i nekršćanskih vjerovanja, a konkretni primjeri praznovjerja kao što su antropomorfna obilježja konja i „prediskazivanje“ budućnosti po držanju konja te ponašanje lešinara na bojnopolju pokazat će mnogi zapisi hrvatskih narodnih pjesama.¹⁰

U narodnim pjesmama sačuvali su se brojni primjeri poganskoga bogoštovlja, a štovao se i konj „bijelac“ kao znak samoga boga.

⁷ Usp. isto, str. 14.

⁸ Isto, str. 34.

⁹ Usp. isto, str. 14.

¹⁰ Usp. Botica, Stipe, *Lijepa naša baština, književno-antropološke teme*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 7-10.

U hrvatskoj se usmenoj književnosti javlja motiv ptice (orao i gavran) koji javlja nečiju smrt ili neku zlokobnu vijest. Što se tiče običaja, žene u žalosti pri sprovodu glasno izriču naricaljke, koje diraju i potiču na plač i ljude tvrda srca. Nisu ovakve pjesme najednom postale tako snažne i estetski uvjerljive već su vjerojatno duže izvođene tako da ih je novo izvođenje nadograđivalo. Upravo su ti ispraćaji pokojnika – sprovodi, tipovi razgovora u naricaljkama, osobito odpozdravljanje znanih na drugome svijetu, mogući oblici (i simboli) karina i daća među Hrvatima, ostaci također starije poganske vjere.¹¹

Dakle, hrvatska usmena književnost i i pučka predaja nude brojne primjere starog poganskog života. Ti primjeri isprepleteni su s kršćanskim svjetonazorom te su stoga važni za ovaj rad jer je vjera u magiju iznikla na poganskim temeljima, a njezini tragovi vide se različitim oblicima usmene književnosti, dok su neki oblici u potpunosti kristijanizirani, npr. molitva.

Takvi tekstovi znaju izazvati sablazan jer njihova magijska ćud ne mari za razliku dobra i zla. Ponekad se čini da nadilaze uobičajene kategorije prostora i vremena, a simboli se i dalje pojavljujuju tražeći nova značenja. Mnogoznačni su jer su dugovječni, a dugovječni su jer u sebi sadrže tipično ljudsku ambivalenciju prirode i povijesti, materije i duha. Stotine godina ponavljaju se misitične riječi, a u njihovom ritmu kao da traju nade i sugestije u nešto bolje i ljepše.

¹¹ Usp. isto, str.10.-12.

2. Povijesni razvoj usmeno-retoričkih oblika

Svjesni smo činjenice da usmena književnost ima dugi vijek postojanja pa tako i Marko Dragić u *Poetici i povijesti hrvatske usmene književnosti* kaže da su ju poznavale i najstarije civilizacije. Ističe kako je važnost riječi spoznao antički grčki filozof Gorgija (493.-370. pr. Krista) otkrivši magijsku moć riječi i proglasivši je vlastodršcem “koji najmanjim i najneupadljivijim organom postiže najčudesnija djela,”¹² dok primjerice Aristotel u svomu Pjesničkom umijeću (IV. st. pr. Kr.) retoričke oblike tumači kao ukrašeni govor. Značajna su također djela rimskih klasika: *Ars poetica* (konac I. st. pr. Kr.) Horacijeva i *De institutione oratoria* (koncem I. st.) Kvintilijanova.

*U Bibliji je govorništvo dar Božji.*¹³ Ponajbolji govornik svih vremena Marko Tulije Ciceron (106.-43. pr. Krista) retoriku je okarakterizirao kao umijeće govorenja i umijeće uvjeravanja. Prvi primjer hrvatskih retoričkih oblika zapisao je Hvaranin Petar Hektorović u svomu *Ribanju i ribarskom prigovaranju* (1568.). Mnogi su književnici u svoja djela ukomponirali usmenu retoriku. Pored Šenoe spomenimo: Ivu Andrića, Maka Dizdara, Vjekoslava Kaleba, Mirka Božića, Novaka Simića, Ivana Raosa, Ivana Aralicu, Petra Gudelja i mnoge druge. Međutim, hrvatskim usmeno-retoričkim oblicima nije se pridavala dostatna pozornost sve do naših dana.¹⁴

¹² Čubelić, Tvrtko, 1990. *Povijest i historija usmene narodne književnosti*, Zagreb, str. 280.

¹³ Botica, Stipe, 1995. *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, VI. nakl. Zagreb, str. 107.

¹⁴ Usp. Dragić, Marko, 2006./2007. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Split, str. 504

3. Podjela usmeno-retoričkih oblika

Usmeno-retorički oblici u kojima se pojavljuje magijska simbolika riječi klasificiraju se na:

1. Basmе (bajalice, egzorcizmi, zaklinjanja)
2. Zdravice
3. Brojalice
4. Brzalice
5. Blagoslovi / molitve
6. Kletve¹⁵

Stipe Botica u *Hrvatskoj usmenoknjiževnoj čitanci životnoj zgodi* usmenoknjiževnom retorikom naziva ono govorenje kojemu je zadaća uvjeriti nekoga u nešto, kazati neke sadržaje takvim govornim umjećem da mu se pridobije slušatelj i da se tekstom postignu željeni učinak te kaže da je najčešće usmenoknjiževno govorenje u obliku zdravice, basme(zaklinjanja), brojalice/brzalice i rugalice.

Iz same definicije proizlazi vjerovanje da riječ ima moć postizanja željenog učinka kroz određeni ishod. Da bi se ostvario željeni učinak moraju se koristiti pažljivo odabrane riječi. Takve riječi imaju uglavnom višestruka značenja kojima se smisao može promijeniti od recipijenta do recipijenta. Višeznačne su. Da se postigne željeni učinak koriste se i simboli kojima također recipijenti određuju značenja. Na takav način govorno umijeće ostvaruje svoju primarnu funkciju, a to je pridobiti recipijenta i nagnati ga na razmišljanje.

¹⁵ Usp. isto, str. 504.

4. Basma

4.1. Magijski simbolizam u basmi

Basme su u narodu poznate kao magične riječi koje se koriste kako bi se otjeralo zlo i nekada je svako selo imalo osobu koja ih je znala pa su joj se obraćali za pomoć. Takvim magičnim riječima pokušavalo se smiriti histerični plač djeteta, skinuti visoku temperaturu, otkloniti kakvu bolest sa ljudi i životinja, spasiti letinu ili pak pronaći i otkloniti uzrok bolesti za koji se smatra da je prouzrokovala nekakva tajanstvena mračna sila, primjerice urok.

Ovisno o problemu, ponekad je bilo dovoljno da se izgovore čarobne riječi, odnosno basma, a ponekad su se izvodili i najpoznatiji rituali s bosiljkom, tamjanom ili ugljenom stoga se bajanje se na našem prostoru smatralo najstarijom vrstom narodne medicine. One izgrađuju poseban svijet na granici ljudskog i onostranog. To čine različitim sredstvima i različitim kodovima. Iako je funkcija basmi praktična – magijska i iscjeliteljska – one se izvan konteksta tajnog i individualnog izvođenja mogu promatrati i kao poetski tekstovi.¹⁶

*Govor simbola blizak je metodi slikovnog pisma, ideogramima koji prenose šifrirane poruke onima koji poznaju značenje znaka, jer bi doslovno čitanje odvelo na krivi put.*¹⁷ Kako bismo pokušali otkriti simboličko značenje basmi nužno ćemo ju u ovom radu morati povezati i sa samim obredom kako bi smo dobili potpuni uvid u simboliku riječi.

*Neki filolozi i leksikolozi smatraju da je basma čarobni tekst koji se izgovara pri bakanju (čaranju, vraćanju).*¹⁸

Basma je stručni naziv za usmeno-retorički oblik kojim se želi čovjeka, njegovu imovinu i stoku zaštititi ili osloboditi od bolesti i demonskih sila.

¹⁶ Usp. Vukmanović, Ana, 2012. *Svadbeni kod u basmama* u: *Poznanske studije slawistyczne*, Nummer 3, ISSN 2084-3011, Wydawnictwo naukowe, Poznan, str.187.

¹⁷ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva i Uvod u ikonologiju* Radovana Ivančevića, uredio Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2000., str. 57.

¹⁸ Čubelić, Tvrtko, 2000. *Usmena narodna retorika i teatrologija*, Zagreb 1970, str. LII. I Rječnik hrvatskoga jezika, glavni urednik Jure Šonje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, Zagreb, str. 58.

U literaturi se za basmu upotrebljuju sinonimi egzorcizam i zaklinjanje, a narodni su nazivi bajalica i bajavica.¹⁹

Leksikon ikonografije, simbolike i liturgike zapadnog kršćanstva upotrebljava naziv egzorcizam te kaže kako se basmama, tj. određenim izražajnim obrascima, zli duhovi zaklinju da odu i da se javlja u gotovo svim religijama, a kršćanstvo mu je dalo oblik liturgijskog obreda.

Za *basmu (zaklinjanje)* kaže se da je i obredna govorena forma koja sadrži nizove stalnih formulacija za postizanje magijskog učinka, redovito ponavljanje simboličkih brojeva uz brižnu pozornost prodanu magijskom predmetu/sredstvu te strogo određene obredne pokrete i radnje. Učinkovitost je moguća samo u nenarušenom slijedu i zato se izbjegava sve ono što bi oslabilo „govor“ (npr. *opasno doba* izvedbe, nepoželjan sudionik obreda, poremećen redoslijed). Kako je govorena riječ ljekovito sredstvo, mora se oblikovati pažljivo i uvjerljivo, primjereno kontekstu. Funkcija je pretežito ista: odganjanje zla i prizivanje dobra.²⁰

Na temelju spomenutih definicija možemo zaključiti kako basma, bila ona vezana za obred ili ne, prije svega označava govorni oblik koji posjeduje određenu moć usmjerenu ostvarenju nekog učinka. Izgovaranje basme može biti popraćeno određenim definiranim pokretima tijela i predmeta bez kojih riječi ne bi dobile spomenutu moć te se ti pokreti mogu nazvati obredom. Uloga basmi je magična, odnosno svaka basma osmišljena je za konkretan cilj pa sama po sebi ima magijsku moć.

Od bakanja narod razlikuje vraćanja, čaranja i gatanja. Obično bajalice drže u tajnosti tekstove svojih križanja, zaklinjanja i uklina. Samo na određene dane mogu ih drugoj osobi reći, i to ako je najprije udovoljila određenom propisu, da je postila, ili nešto drugo učinila. Djevojčica koja tjera gusjenice iz vrta prije izlaza sunca, mora biti nevina, raspletene kose, negdje gola, a negdje samo u košulji. Kad izvrši obred, ne smije se okretati i ne smije se

¹⁹ Usp. Dragić, Marko, 2006./2007. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Split, str. 504.

²⁰ Usp. Botica, Stipe, 1995. *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka životnoj zgodi*, Školska knjiga, Zagreb, str. 267-268.

*oglasiti. Vrači su nekad imali velik ugled u narodu, jer su kao dobri psiholozi znali pomoći kod duševnih oboljenja.*²¹

Osnova magičnog djelovanja basmi sastojala se prvenstveno od ljudskog vjerovanja u njihovu opstojnost, u moć magične riječi kojima možete smiriti rasplakano dijete, ublažiti bolove, sniziti temperaturu ili skinuti urok i djelovanje nadnaravnih sila. Postoje detaljne upute kojih se mora pridržavati prilikom izgovaranja basmi, pa stoga ritam basme mora biti polagan, usporen, a ali razgovijetan i jasan.

Za takav se način ostvarenja govora rabi izraz šapćalica ili tiha molitva, jer se nikako ne smije dogoditi, radi djelotvornosti sredstva, da ga čuje i zlorabi netko stran i neprijateljski. Cijela komunikacija i obred mora biti strogo povjerljiv.²²

Basme se mogu ostvariti stihovima i prozom. Što su basme starije u njima su mitski elementi izraženiji, a u novijim basmama prepleću se mitski i vjerski elementi, stoga je zanimljiva činjenica koja se provlači kroz literaturu o usmeno-retoričkim oblicima, a to je da su basme su kod Hrvata kristijanizirane te ih je narod nazivao molitvama. Rudolf Strohal, primjerice, u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* navodi bajalicu protiv poganice i naziva je molitvom.

Nositelji tih narodnih usmeno-retoričkih magijskih tvorevina rijetke su, odabrane i poštovane osobe, a Kekez u *Poslovicama zagonetkama i govorničkim oblicima* navodi kako su ih nazivali mole, moliboge, bogomolje, bogomoljke. Mola se na početku obreda prekriži i izmoli Vjerovanje, a na kraju obreda se prekriži, a u svojim molitvama (basmama) liječile ljude: od demonskih sila, duševnih i tjelesnih bolesti: poganice, straha, vrtoglavice, nesanice, trzavice, opsjednutosti i drugih bolesti.

Bajalo se protiv uroka (urokli) i more. Bajalo se protiv bolesti ljudi, stoke, ujeda zmija, te se štitilo stoku od bolesti i demonskih bića. Mole su molile ne samo kad stoka oboli, iz straha da

²¹ Bonifačić Rožin, Nikola, 1963. *Brojalice, rugalice i nabrajalice, molitvice, zaklinjanja* u: Narodne drame, poslovice i zagonetke, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zora Matica hrvatska, Zagreb, str. 304.

²² Usp. Botica, Stipe, 1995. *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka životnoj zgodi*, Školska knjiga, Zagreb, str. 268.

*ne uquine, već i kad se krava ne bi dala pomusti, kad se mlijeko ne bi dalo izmesti, usiriti, ukiseliti, kad ne bi u mlijeku bilo masla.*²³

Basme su tjerale iz ljudskog u neljudski prostor, čime su štitile čovjeka pa stoga je tekst djelotvoran samo ako se ponovi. On je hermetičan jer čuva magijske moći i tajne.²⁴

S predložka basmi iz *Usmenoknjiževne čitanke* da se iščitati kako se još bajalo i protiv magle, dima, groma, oluje i nevremena te se bajanjem htjelo udobrovoljiti božanstva da za vrijeme sušnih proljetnih i ljetnih dana daruju kišu. Velik je broj basmi kojima se bajalo protiv oluje i drugih vremenskih nepogoda. Sadržaj je tih basmi, također, kristijaniziran. Izgovarali su ih domaćice, domaćini, pastiri, putnici, težaci, držeći križ ili krunicu okrenutu prema mjestu odakle nevjere dolazi.

Irudica je u narodnoj percepciji demonsko biće koje donosi olujno nevrijeme. Irudice su nestale iz narodnoga pripovijedanja. Ostale su samo u basmama. Hrvatske su basme komponirane vjerskim lirskim slikama, npr.: križ ide po nebu, za njim Djeva Marija sinka molila da sv. Petru ključeve dadne da otvori sveti raj gdje anđeli igraju.²⁵

*Namjena i svrha basmi je apotropejska. U makarskom kraju uroci se nazivaju i naude. Vjerovanja su bila različita od kraja do kraja stoga žene s urokljivim okom nazivane su: čara, štringa ili vištica, a muškarci vištac i mogli su, naime, svojim pogledom poremetiti nečije zdravlje, osobito dječije, privremeno ili trajno. Vjerovalo se kako naudu noću može nametnuti neka nepoznata demonska sila i nije se smjelo dječju odjeću noću ostavljati izvan kuće. Ako bi odjeću uhvatio mrak vani nije ju se unosilo dok je sunce ne obasja. Također se vjerovalo da i došljak u kuću noću unosi mrak, te mu se branilo da ode djetetu, osim ako nije ušao s upaljenom lulom, ili ako ga svjetlost vatre nije obasjala.*²⁶

Ovakvi primjeri rasprostranjenosti basmi potvrđuju stupanj zastupljenosti ljudske vjere da se riječima može postići magijski učinak odnosno da se tako može obraniti od nadnaravnih

²³ Dragić, Marko, 2006./2007. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Split, str. 505.

²⁴ Usp. Vukmanović, Ana, 2012. *Svadbeni kod u basmama* u: *Poznanske studije slawistyczne*, Nummer 3, ISSN 2084-3011

²⁵ Usp. Dragić, Marko, 2006./2007. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Split, str. 508.-509.

²⁶ Isto, str. 505.

„bolesti“. Također je u ovakvim primjerima vidljivo miješanje dviju tradicija, kršćanske i nekršćanske jer je jedan od nazastupljenijih načina borbe protiv uroka bila upravo molitva.

4.2. Simboli u basmama protiv uroka

*Najopćenitije, simbol je konkretna stvar, koja prema manje ili više ustaljenoj vezi, upućuje na kakvu vezu ili apstrakciju; vidljivo evocira nevidljivo, teško izrazivo predočava se uvriježenim ili motiviranim znakovima kojih je značenje trenutačno dostupno i lako razumljivo. Simbol nastoji pokrenuti niz percepcija, vjerovanja i emocionalnih odgovora.*²⁷ Simboličko se označavanje temelji na imaginacijskim konstantama koji su dio kolektivne zajednice ili kulturnog kruga.²⁸

Simboli se nalaze posvuda –u reigijskim obredima, mitološkim pričama, tabuima i svim segmentima ljudskog života pa se tako i u basmama protiv uroka sakupljenih u *Usmenoknjiževnoj čitanci* može se uočiti ponavljanje simboličnih brojeva. Najviše je zastupljeno ponavljanje broja tri. Prije samog početka izgovaranja magičnih riječi navedena je uputa kako se prvo treba tri puta prekrstiti, a zatim izgovarati basmu:

Prvo se triba prikrstit tri puta i tek onda počet molit sljedeće:/ dva urliču, tri odriču..

Broj tri predstavlja Božanstvo/Trojstvo. *U kršćanskoj simbolici tri je postao božanski broj koji govori o trojstvu božanskih osoba, ali i o Kristovu uskrsnuću jer je on tri dana proveo u grobu.*²⁹ Anđeli uzvikuju "Svet" tri puta za trojedinog Boga (Izaija 6,3). Spominje se i u Matejevu evanđelju (28,19) i Ivanovu (5,7.8.)³⁰. U Bibliji se još spominju tri kralja pred Herodom, tri Davidova junaka i tri mladića u užarenoj peći. Trojstvo znači savršenost i dovršenost. Trećeg dana Bog je stvorio nebo, kopno i more. Stvoriteljska moć trojke je u Svetom trojstvu i trostrukoj snazi. Tri najveće teološke biti su vjera, nada i ljubav.

²⁷ Bagić, Krešimir, 2012. *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, str. 285.

²⁸ Usp. isto, str. 285.

²⁹ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva i Uvod u ikonologiju* Radovana Ivančevića, uredio Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2000., str. 603.

³⁰ http://biblija-govori.hr/znacenje_brojeva_u_Bibliji.html

Trojka nema simboličko značenje samo u kršćanstvu već je naglašena u svim vjerama, mitologijama i legendama što svjedoči o rasprostranjenosti simbolike toga broja. Nagon, volja i um su tri sile koje dušu približuju spoznaji. Početak, sredina i kraj su točke svake mjere i zbog toga je broj tri Pitagora nazvao brojem dovršenosti. Tri točke u prostoru čine trokut od kojeg nastaju ostali geometrijski likovi. Moć jedinice zbrojena s dvojkom kao parom daje trojku kao simbol plodnosti i širenja. Broj tri možemo doživjeti kao izraz intelektualnog i duhovnog reda. On simbolizira trojedinstvo živog bića u kojemu je on rezultat zbroja 1 i 2. Pošto je broj jedan u pravilu imao božanske konotacije i izlazio izvan okvira ostalih brojeva, tri se u pravilu doživljavao kao prvi neparni (muški) broj. Tri je za Kineze bio savršen broj (cheng), izraz sveukupnosti i dovršenosti. Ako je broj jedan Otac, a dva Majka, onda je broj tri Sin koji dovršava veliku trijadu postojanja. Za kršćane se ta ideja manifestirala u ideji božanskog trojedinstva, tj. Bog je jedan u tri osobe.

U hinduističkoj tradiciji Božje očitovanje je trostruko (Trimurti): Brahma, Višnu i Šiva. Na taj način hinduisti su osmislili imanentni zakon egzistiranja o ovom svijetu koji se izražava kroz stvaranje, očuvanje i transformiranje. Moderna numerologija broj tri povezuje s planetom Jupiterom, a ljude koji idu njegovim putem označuje kao one koji uče kako stvoriti sreću. Oni to postižu uz pomoć duhovitosti, kreativnosti i maštovitosti.³¹

U *Basmi protiv uroka* broj tri se zaziva da osobu obuzetu urokom spasi, odnosno zaziva se savršenstvo božanstva upomoć kroz vjeru, nadu i ljubav. Stoga je ova basma protiv uroka napisana u obliku molitve pa dolazi do upitnosti strogo postavljenih granica između opreka kršćanskog i nekršćanskog.

Basma protiv uroka izgovara se dvadeset puta i na kraju vjerovanje. Broj dvadeset prema kaldejskoj numerologiji pripada sretnim brojevima. Ovaj broj naziva se "*Buđenje*" i "*Sud*".³² Simboliziran je figurom anđela s krilima koji svira u trubu, dok ispod njega stoje muškarac, žena i dječak koji se mole sa sklopljnim rukama. Broj dvadeset ima neobično značenje: buđenje novih namjera, novih planova, novih ambicija, poziv na akciju, ali za neki viši razlog ili dužnost. Ovo nije materijalni broj i prema tome je neizvjestan što se tiče zemaljskog

³¹ http://numerologija.inis-ri.com/index.php?option=com_content&task=view&id=13

³² Isto

uspjeha. U svezi s budućim događajima, ovaj broj ukazuje na *kašnjenja, smetnje i prepreke u osobnim planovima, koje mogu biti svladane samo putem ravoja spiritualne strane prirode.*³³

Ukoliko broj dvadeset ukazuje na smetnje, onda ključnu ulogu ima vjerovanje koje se moli na kraju te se tako dolazi do broja dvadeset i jedan koji označava dostignutu mudrost i duhovno savršenstvo. Na temelju kršćanske molitve basma dobiva svoju magijsku moć iskazanu kroz simboličan broj.

U Basmi *Brojanje uroka* iz okolice Topuskog ponavlja se broj devet:

*Odoše uroci preko devet brda / preko devet voda.*³⁴

Dante spominje devet krugova pakla, a religioznost naglašava nedostatak broja devet. U životnoj snazi upozorava na teško prihvatljivu, bešćutnu osobu koja narušava mir i sklad. Broj devet pojavljuje se i u Bibliji kao anđeoski broj jer se spominje devet anđeoskih korova.

Bajalicama su se bolesti i demoni odgonili:

a) u basmi *Brojanje uroka*:

Ajte uroci niz goru, niz vodu, / niz jadove misije / dje se brašno ne sije, / kruv se ne kuva, / pjetao ne pjeva, / Bog se ne moli. / Ajte uroci niz goru, / niz vodu, / nikad se ne vratili.

b) u *Basmi protiv uroka*:

Nek ide zlo / kam sunce zapada / po trnju i grmlju, dje čedo ne plače, / Bogu ne moli. (...) po visokim planinam', / po morskim dubinam', /gdje zvona ne zvone.

Uroci su se, kao i druge nepovoljnosti za čovjeka i zla presonificirala i antropomorfizirala. Zato se formulativno odgoni kroz uske i tijesne prolaze da bi izmučeno konačno napustilo čovjeka.

Urok se još u *Basmi protiv uroka* naziva i zlo pa se stoga pojavljuje stih: *Nek ide se zlo* jer se želi odgnati zlo od ljudi, obično u neki dalek, čovjeku nedostupan i neškodljiv prostor, kako ne bi moglo pogubno utjecati. Pritom se zaziva Bog u pomoć te se na razini koda uzajamno prožimaju religiozni zazivi i magijske formulacije pa se u takvim dijelovima religiozni

³³ <http://alternativa.hr/content/view/672/199/>

³⁴ Botica, Stipe, 1995. *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka životnoj zgodi*, Školska knjiga, Zagreb, str. 268.

kršćanski svjetonazor miješa s magijskim postupcima da se obrani od zla. Takav primjer možemo pronaći u *Basmi protiv uroka* iz Ozlja:

Pomozi Bože / i Majka Boža / i si sveci / i dan današnji / od tega grišnog tela

U istoj se basmi pojavljuje pojavljuje uputa *zatim se stavljaju ugljeni* koja daje naslutiti da je izgovor basme pratio obred. Nakon magijskog čina stavljanja ugljena koji se zapali u potpuno zatvorenoj prostoriji kako bi s ugljenom izgorili svi uroci (jer je u ovom sustavu ugljen moćna amajlija), izgovara se bajalica za koju se vjerovalo da može komunicirati s oba svijeta te istjerati zlo iz jednog u drugi:

Na fanta/ na curu / dovca, / dovicu, / muža i ženu / na vetar i mrak, na mračno i posmeteno. / Kakvi su, da su / nek idu iz ovega / grišnega tela proč.

U basmi *Brojenje uroka* spominje se gavran koji također ima simboličko značenje:

/ ni na moru mosta / ni na dlanu dlake, / ni na gavranu biljega...

Boju gavrana spominje Biblija u priči o Noi. Noa je prvo poslao gavrana da potraži kopno poslije potopa. Pošto se gavran nije vratio, kaže se da je Bog njegovo perje pretvorio u crno, a Noa je poslao goluba da obavi njegov posao. I otada gavran vuče lošu reputaciju da je protiv ljudi. U Bibliji gavrana još spominu sv. Apolinar, sv. Benedikt, sv. Bonifacije da nosi kruh ustima, zatim prorok Ilija, sv. Antun pustnjak i sv. Pavao pustinjak. U Apokalipsi gavran kljuje lešinama oči, nosi otrovani kruh u kljunu te ga kao takvog spominje sv. Benedikt, a dva gavrana spominje sv. Vinko kako brane leš sveca od ptica grabljivica, dok gavran u priči o općem potopu jede konjsku lešinu. Simbol ptica u zapadnom kršćanstvu označavaju krilata bića, odnosno duše što potječe još iz drevnog Egipta. Budući da je gavran ptica crne boje, i kao što on nema biljega na sebi tako se želi postići učinak nestanka uroka s duše određene osobe.

Od ptica sa simboličkim značenjem pojavljuje se i pijetao. U narodnoj percepciji s prvim kukurijekanjem pijetlova nestaju sva demonska bića. Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva bilježi da pijetao simbolizira budnost i pripravnost. U kršćanskoj ikonografiji pijetao stoji pored sv. Petra i podsjeća na njegovu trostruku izdaju i kajanje i u tom smislu simbolizira i Kristovu muku. Pijetao se prikazuje i pored sv. Petra dok plače. Tako pijetao opominje glavu Crkve sv. Petra da suzama opere grijeh. Urok se tjera tamo gdje pjevci ne pjevaju, nekamo gdje neće smetati, u nekakav neškodljiv prostor.

U *Basmi protiv uroka* prisutan je simbol zvona:

..di se mise ne govore, / di zvonce ne zveči, / di Gospa ne kleči, / di Isus muku ne trpi.

Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva bilježi da su se zvona prvi put počela upotrebljavati u Campaniji potkraj šestoga stoljeća. Prvotna im je namjena bila sazivanje svećenika, a od sedmoga stoljeća i vjernika na molitvu. Krajem 16. stoljeća spominje se upotreba zvona u kršćanstvu, a uveo ju je Grgur iz Toursa radi pozivanja monaha na molitvu. Zvono saziva vjernike na liturgijske čine. *Uz praktičnu namjenu (sazivanja vjernika) zvonima se često pridaje i niz drugih, simboličkih, pa i magijskih funkcija (tjeranja zloduha i sl.)*³⁵ U narodnom vjerovanju zvona simboliziraju magijsku moć tjeranja demonskih sila. Uporaba simbola zvono ima jednaku funkciju kao i uporaba simbola pijetla. Kukurijek pijetla i zvono tjeraju nadnaravne sile, pa se urok šalje nekamo gdje nema ni pijetla ni zvona kako ne bi smetao nikome.

Mitsko-magijski elementi odnose se na prisutne i podrazumijevane aktere, na moć imperativne intonacije i magijski djelotvornih napjeva, kao i na moć pojedinih simbola koji, prema narodnom vjerovanju, uspostavljaju vezu između viših sila i sudbine. Lice koje baja ima ulogu posrednika između ljudskih i nadljudskih sila.³⁶

Onaj tko baja vokativom se izravno obraća bolesti i sugestivno je tjera u visoke planine, morske dubine, gdje dijete ne plače, gdje pijevci ne pjevaju, gdje ždrijepci ne hržu – odgone je tamo gdje se Boga ne moli. Vokativ se koristi zbog naglašavanja dinamičnosti intonacije izgovora i zbog efektnijeg učinka izravnog tjeranja zla.

Strukture basmi su razovrsne. Jedne su komponirane kao blagoslovi, druge kao brojalice, treće kao kletve; neke sadrže lirske minijature, a sugestivnost, simboličnost, slikovitost, metaforičnost i alegoričnost najvažnije su stilske karakteristike basmi.

³⁵ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva i Uvod u ikonologiju* Radovana Ivančevića, uredio Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2000, str. 628.

³⁶ Usp. Ajdačić, Dejan, *Prilog proučavanju blagoslova u usmenoj književnosti*, na internetu: http://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-blagoslov.html

4.3. Uloga stilskih sredstava u basmama

Bez obzira na načelne razlike u pristupu proučavanja književnosti staru poetiku i retoriku možemo povezati sa suvremenom stilistikom. Od stilskih figura u *Basmi protiv uroka* i *Brojenju uroka* zastupljena je :

a) apostrofa: *Pomozi Bože / i Majka Boža / i svi sveci...*

*Apostrofa je makrostrukturalna figura kojom se označava izravno obraćanje odsutnoj ili iščezloj osobi, životinji ili biljci, nadnaravnoj sili, ideji, apstraktnome konceptu, prirodnoj pojavi...*³⁷ Karakteristična je za strukturu molitve (*Oče naš, Zdravo Marijo*). Pojavljuje se u većini basmi, a prevladavaju zazivi Boga i svetih osoba što potvrđuje da su basme protiv uroka kristijanizirane te su pisane u obliku molitve. U službi je pojačanja zaziva upomoć te naglašava privlači pozornost i podcrtava jake emocije.

b) anafora: *Oj, poganice pogana, / oj, nemilice nemila, / oj, nesritnice nesritna. (...)*
Dje sveti Ilija gromove odgoni, / dje čedo ne plače, / dje pivci ne pjevaju, / dje ždripci ne hržu, / dje se Bogu ne moli. (...) po visokim planinam', / po morskim dubinam'.

Anafora u navedenom primjeru „ojkanja“ ima ulogu naglašavanja nesreće koja je zahvatila osobu koja je obuzeta urokom te se tako kroz onomatopeju naglašava njezina bol, jad i tuga dok se višestrukim ponavljanjem riječi dje na početku slogova naglašava mjesto na koje se šalje urok te se nastoji snagom riječi otjerati na različita daleka mjesta.

c) asonancije: *Oj, poganice pogana, / oj, nemilice nemila...*

U navedenim se stihovima asonancija ogleda i u ponavljanju samoglasnika a kao i samoglasnika i. *Asonancija nastaje ponavljanjem istih samoglasnika radi spoznavanja određenog zvukovnog ugođaja ili glasovnih efekata.*³⁸ U poeziji često služi radi izazivanja eufonije odnosno ugodnog glasa ili blagoglasja i blagozvučnosti. Asonancija u konkretnom primjeru ima funkciju u ostvarenju ritma i intonacije izgovaranja. Naglašava se nevolja

³⁷ Bagić, Krešimir, *Od figure do kulture-apostrofa i prozopopeja. Sugovornici svuda oko nas*, Matica hrvatska, Vijenac 400-2.7.2009, str. 21.

³⁸ Solar, Milivoj, 2005. *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, str. 74.

urečene osobe tako što se basma izgovara poput „kukanja“, a samoglasnici koji se ponavljaju se prilikom izgovaranja basme dulje se izgovaraju nego u običnom govoru.

d) aliteracije: *dje čedo ne plače, / dje pivci ne pjevaju, / dje ždripci ne ržu...*

U ovom je primjeru stilska figura aliteracija očita i u ponavljanju suglasnika ž. Ponavljanjem istih ili zvukovno sličnih suglasnika ili suglasničkih skupina nastoji se postići zvukovni ugođaja, ritma i glasovni efekt. U navedenom primjeru ponavljanje suglasnika i suglasničkih skupina u susjednim i prostorno bliskim riječima ima ulogu ritmiziranja iskaza te se povezivanjem raznorodnih riječi i isticanjem iste zvukovne komponente, daju nova značenja i pokreće se glasovni simbolizam. Osobito je opažljiva i stilematična aliteracija jer se pojavljuju rijetko upotrebljavani suglasnik ž.

*Glasovni simbolizam nije svojstvo glasa kao izolirane jedinice. Smisao glasu može se pripisivati samo u iskaznome kontekstu. Istim se glasom u različitim tekstovima mogu sugerirati bitno udaljeni smislovi, podupirati posve različita raspoloženja i diskurzivni tonovi.*³⁹

Takav glasovni simbolizam ostvaruje se pojedinačnim figurama, a zasniva se na uvjerenju da glasovi imaju ili da im se u određenom kontekstu mogu pridodati simboličke vrijednosti. On se može ostvariti i pomnim izborom i kombinacijama riječi koje podupiru glasovnu mimiku, rasporedom riječi u rečenici, rasporedom naglasaka i stanki, intonacijom, rečeničnom rimom i sl.⁴⁰

Aliteracija u navedenim stihovima stavlja naglasak na dio u kojemu se realizira, zaokružuje ga, estetizira, sugerira neočekivana suglasja među udaljenim pojmovima te potiče na nesvakidašnju komunikaciju.

a) epiteti: *Oj, poganice pogana, / oj, nemilice nemila, / oj, nesritnice nesritna...*
(epiteti su povezani anaforama oj)

... po visokim planinam', po morskim dubinam'. / Ajde nesritnice nesritna: / U duboko more...

³⁹ Bagić, Krešimir, *Od figure do kulture, aliteracija i asonanca, Glasovno naglašavanje smisla*, Vijenac 406- 24.9.2009. str. 13.

⁴⁰ Usp. Bagić, Krešimir, 2012. *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, str. 124.

Ovi su epiteti dodani imenicama kako bi omogućili stvaranje potpunije i jasnije karakteristične predodžbe osobe. Takvi su epiteti stalni u basmama jer služe kao vrsta stalne ukrasne karakterizacije koja je na osnovi tradicionalnog pjesničkog izraza, a svrha im je inzistiranje na nekim općim osobinama, nasuprot osobinama koje služe za isticanje individualnosti.

b) metafora: razide se po svitu, / ko što čelica po cvitu...

Prema Solaru metaforom se po načelu sličnosti prenose pojmovi iz jednog područja života i svijeta u druga područja i povezuje se ono što svakidašnji govor rijetko povezuje i uspostavljaju takve veze i odnosi među pojavama i stvarima kakve jezik svakodnevice ili znanstveni jezik rijetko uočavaju. Sama uporaba metafore upozorava na promjenu značenja riječi. U navedenom primjeru aludira se na već spomenuti urok kojeg se basmom nastoji otjerati.

c) alegorija: Ajde nesritnice nesritna: /U duboko more, / tude ti je misto.

Pravi smisao ovih stihova možemo otkriti tek kada određene pjesničke slike zamjenimo pojmovima, ustanovivši tako na što se one zapravo odnose, stoga da bismo shvatili basmu moramo uzeti u obzir njezino alegorijsko značenje. Urok iz navedeneog citata tjera se u duboko more što zapravo označava da se tjera negdje daleko od ljudi i tako alegorija uvjetuje natanje simbola jer se ista alegorija pojavljuje i u sličnim basmama i time se onda nastoji stvoriti magijski učinak.

Slično je u svim basmama, jer se i stilskim figurama, i to najviše figurama dikcije i figurama riječi, postiže efekt sugestivnosti, a zbog aktualnosti prigode u kojoj se izgovaraju uvijek se upotrebljava prezent: di ditići Biži, biži irudice, /pjetao ne pjeva/ Bog se ne moli.

5. Kletva

5.1. Obilježja kletvi

Kletva postoji onoliko koliko postoji i čovječanstvo, a najčešće se definira kao mikrostrukturna književna tvorevina koja je formom bliska poslovcici. Narod je dugo vjerovao u moć kletve, a osobito se vjerovalo u moć majčine kletve. Mnogobrojne etiološke predaje govore o okamanjenim kćerima koje su majke zbog neposluha proklele. Na tu temu je i August Šenoa napisao pjesmu Kameni svatovi koji su se okamenili jer je majka proklela sina koji se usprkos njezinom protivljenju odlučio oženiti siromašnom djevojkom Janjom.⁴¹

Sadržaj većine kletvi je jeziv (*Imam svekra slušat sam ga rekla/ dabogda ga živa ne zatekla/ Sjeta te ubila*), stoga Biblija kletvu izričito zabranjuje i osuđuje:

*..ne kunite se nikako: ni nebom, jer je prijestolje Božje, ni zemljim jer je podnožje njegovim nogama; ni Jeruzalemom jer je grad velikoga kralja. Ne kuni se ni svojom glavom, jer nisi kadar nijednu vlas učiniti bijelom ili crnom.*⁴²

*Biblijski stupaj kletve razmjera je težini grijeha. U svim se tekstovima hrvatske usmene književnosti odanost nagrađuje (blagoslov), nepovjerenje kažnjava (kletva).*⁴³ *Također je među narodom poznata poslovcica: „blagoslov.... učvršćuje kuću, a kletva ... temelje ruši“ (Mudr 3, 9)*

U Starom zavjetu pojavljuju stilizirane fabularne kletve (prokletva) ,npr. za preljubnicu kao kazna te se javno izriče: *Neka ova voda prokletsva zađe u tvoju utrobu*. Zanimljiva je činjenica da za muške preljube nije bilo ovako strogih kletvi i osuda što je općenito utjecalo na položaj žene pa se u kasnijoj književnosti pojavljuju ženomrstvo i prikazivanje demonskih žena.⁴⁴

⁴¹ Usp. Dragić, Marko, 2006./2007. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Split, str. 520.-521.

⁴² „Evandjelje po Mateju“, u Biblija, str. 949.

⁴³ Botica, Stipe, 1998. *Lijepa naša baština*, književno-antropološke teme, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 105.

⁴⁴ Usp. isto, str. 105.

5.2. Struktura i funkcija kletvi

O strukturi i funkciji kletvi istraživao je Davor Nikolić.⁴⁵ On kaže da pri definiranju kletvi kao kraćih govornih oblika koji iskazuju želju za nanošenjem zla nekomu ili nečemu, većina će autora istaknuti njihovu arhaičnost odnosno nalaziti u njima tragove mitološkog vjerovanja te da nema sumnje da su kletve (koje je čestotom uporabe danas potisnula psovka) specifični oblici jezičnih performativa, tj. iskaza koji samim svojim izricanjem obavljaju radnje stoga je struktura kletve u skladu s vjerovanjem u magijsku moć riječi koja će ostvariti namjeru. Pritom namjera podrazumijeva nanošenje zla drugomu, ali nemali broj kletvi (baš kao danas psovki) pokazuje tu namjeru samo na planu izraza, bez stvarne želje za nanošenjem zla.

Kletva se većinom svodila na formularni izraz ili poštapalicu, ali i tada kletva zadržava svu svoju afektivnu snagu i pokazuje se kao iskonska ljudska potreba za ispuštanjem negativne energije.

Već su na početku rada u poglavlju o podjelama usmeno-retoričkih oblika, spomenuti hrvatski autori koji su se bavili problematikom kletvi iz perspektive usmene književnosti smještaju kletvu u govorničke oblike, zajedno sa zdravicama, basmama, brojalicama, brzalicama i dr. autori razlog nalaze u retoričkoj komponenti uvjeravanja unošenjem elemenata nevjerojatnih i egzotičnih vjerovanja s prizvukom tajanstvenosti i mističnosti.

Što se tiče funkcije kletvi, u općoj jezičnoj uporabi primarna joj je funkcija *proklinjanja* zlotvora zbog zla koje je nanoseno ili se još uvijek nanosi subjektu. Kletva tada ne mora biti izolirana pa često ulazi u ritmički niz proklinjanja, npr. *Sve ti pocrnilo, oči ti pobilile, sime ti se zatrla*.⁴⁶

Kletva teži biti brza, nepovratna i apsolutna. Ta apsolutnost naših kletvi vidljiva je u navedenom primjeru jer se ne izražava samo želja da zlotvoru sve pocrni nego kletva djeluje i progresivno: zlotvor ne smije imati potomaka.

⁴⁵ Nikolić, Davor, 2010. *Struktura i funkcija kletvi u usmenoj i pisanoj epici*, Nar. umjet. 47/2, str. 147.–162,

⁴⁶ Usp. isto, str. 147.–162.

Kletve iz općeg jezika mogu ući u književno djelo, a kletve mogu postati čak i dio velikog zapleta povijesti jedne nacije, primjerice Zvonimirova kletva⁴⁷ ili srednjovjekovno vjerovanje da su Romi prokleti jer su ukrali čavle s Isusova križa. Navedeni primjeri pokazuju široku mogućnost funkcioniranja kletvi u književnim tekstovima.

5.3. Simboličko značenje riječi u kletvama

*Kletve su magijske formule, fenomen magijskog shvaćanja svijeta, ona je govorni čin i terminologijski jezični čin te je kletva čin suprotan blagoj riječi, ona je žestoka gruba riječ, riječ upućena sa zlom svrhom. Kletva je dakle i (crno) magijska riječ i čin.*⁴⁸

U kletvama koje su sakupile Marijana Tomelić Ćurlin i Anita Runjić-Stoilova u znanstvenom radu *Sapletene kletve*, pojavljuju se riječi nevoja, rana, žalost, nenadnja koje su metafore zla općenito, bolesti, smrti, neimaštine, a gnjev, gorčina i bijes glavne su sadržajne sastavnice kletvi. *Dakle kletva je bilo kakav način zazivanja nevolje, odnosno zle kobi, i to uz pomoć nadprirodnih pojava (npr. čarolije, magije, prirodnih sila, duhova, vještica...)*⁴⁹

⁴⁷ U toj legendi Zvonimir je opisan kao kralj koji je dobre pomagao, a zle progonio. Car bizantski, s voljom Svetoga Oca pošalje pisma i poslanike moleći pomoć kralja Zvonimira. U prvom ga pismu prosiše neka sabere svu gospodu zemlje svoje i sve ljude od vrijednosti. Kralj Zvonimir primi pisma od pape i cara, zapovjedi po cijelom kraljevstvu svome neka se vitezovi i baruni sakupe kod pet crkava na Kosovu polju. I kada dođe rečeni dan, Zvonimir im pročita molbu hoće li zajedno s drugom gospodom kršćanskom, iz drugih zemalja u koje su poslana takva pisma, poći osloboditi mjesta na kojima je sin Božji za ljubav našu i otkupljenje svijeta na križu muku trpio, gdje je predao duh Ocu i gdje je u grob bilo položeno tijelo njegovo. Ali čuvši to, "Bogom prokleti i nevjerni Hrvati" počеше vikati na kralja da on hoće njih odvesti iz domova njihovih, od žena i djece njihove te s carem otimati mjesta gdje je Krist propet i gdje je grob njegov. I nevjerni Hrvati krenu na kralja s bukom i oružjem, počеше sjeći tijelo kralja i krv prolijevati. I kralj, ležeći u krvi, izranjen, prokleo je hrvatski narod rekavši: "Dabogda više nikad ne imali kralja svoje krvi!!!!". Legenda se stoljećima prenosila usmenim putem među narodom i ostala aktualna sve do današnjih dana.

⁴⁸ Tomelić Ćurlin, Marijana, Runjić-Stoilova, Anita, *Sapletene kletve*, Anali zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, No. 48 srpanj 2010., str. 377.-396.

⁴⁹ Isto, 377.-396.

Najčešća tematska područja u kletvama su: bolest, brbljavost, religija, pohlepa, progonstvo, siromaštvo, sljepoća, smrt, vrag te su osobito zanimljive kletve o gladi i proždrljivosti:

*Miši ti u košari! Dabogda puknijo!*⁵⁰

Kada su miševi u košari, odnosno u štali,čovjek je suđen na propast, glad jer su miševi glodavci koji jedu sve čak i stoku pa je stoga čovjek prepušten potpunom siromaštvu. Druga navedena kletva o proždrljivosti govori o tome kako čovjek kad puno pojede, nadme se i željom da pukne i želi mu se zlo.

Onaj tko izgovara kletvu sam ne može nanijeti zlo svom protivniku, tj. adresatu, ali vjeruje u magijsku moć izrečene riječi te traži nadnaravnu pomoć da se izrečeno i ostvari:

Ne vidiš sunca ni mjeseca!

Ova kletva tematski govori o smrti, sljepoći i bolesti odnosno isti izraz može biti upotrijebljen za različite efekte. Tom se kletvom izriče želja da netko oboli, a kad je bolestan mora ostati kod kuće i danju i noću. Također se osobi koja ne vidi ni sunca ni mjeseca želi smrt jer bez sunca i mjeseca nema života te se ova kletva može shvatiti i doslovno te bi onda označavala sljepoću. Ako se nekome želi da ne vidi ni sunca ni mjeseca, eksplicitno osoba koja izgovara kletvu želi da objekt kletve oslijepi.

*Subjekt je u kletvama često i bezlično iskazan, tek se zaziva ostvarenje kletve bez preciziranja izvršitelja, ali upravo ta bezličnost najbolje ilustrira duboku vjeru u moć izrečene kletve.*⁵¹

Iako se njezin izvršitelj ne imenuje, ta besubjektivnost i izvjesna atemporalnost pridonose snažnom efektu. Ta se prividna besubjektivnost može okarakterizirati kao oblik poštovanja prema božanstvu jer mu se ne želi izreći ime.

U skladu je s tim i relativno često skrivanje same riječi Bog i traženje bliskog, a blažeg izraza. Kletve u kojima se upotrijebi riječ Bog nalikuju na psovku. Objekt kletve najčešće je izjednačen s adresatom kletve, a kao objekti u kletvama često se pojavljuju i protivnikovi najbliži. U govoru se često pojavljuju kletve u obliku poštapalice, ali kao takve namaju za cilj namjerno nanošenje zlih želja drugima.⁵²

⁵⁰ Usp. isto

⁵¹ Nikolić, Davor, 2010., *Struktura i funkcija kletvi u usmenoj i pisanoj epici*, Nar. umjet. 47/2, str. 147.–162.

⁵² Usp. isto, str. 147.–162.

6. Zdravica

*Zdravica je govor u kakvoj važnoj životnoj zgodi u kojoj nazdravičar nazdravlja „visokim stilom“ i epideiktičkim izlaganjem. Služi se hiperboličkim stilskim kompleksom i biranim formulacijama.*⁵³

Uz ispijanje (u tradicijskoj kulturi najčešće vina) izriče se zdravica. Ova riječ ima najmanje trostruko značenje: *piće* koje se pije nekome u zdravlje, *čša* (ili neka druga posuda iz koje se pije) i *riječi* što prate ispijanje. Ponavljanje riječi istog korijena isključivo služi za isticanje. Ta stanovita *etimološka figura* stalno je sredstvo pojačanog stiliziranja, kao i česta usporedba *usporedbe*. Uporaba riječi koje se sriču znak je posebnog jezičnog izbora i ukrašenog govora, svojstvena svim zdravicama.⁵⁴

Zdravice, kao usmeno-retorički oblik usmene književnosti, prikladne su za neke stalne događaje u životu, primjerice u čast gosta, na proslavama u čast domaćina, domaćice, česte su i na obiteljskim svečanostima, blagdanima, mjesnim proslavama...

Zdravica je po svom postanku veoma stara, a najčešće se vezuje uz svadbe. Česte su zdravice i u raznim drugim veselim prigodama kao što su: imendani, rođendani, krstitke, svete pričesti, svete krizme, godišnjice brakova, uspješan završetak poslova itd. Nazdravljanje prati poseban obred, a nazdravičar bi trebao pogoditi zajedničke misli i želje, koje su snažnije kad su u stihovima. U zdravicu se obvezno uključuju, i ističu, detalji mjesne duhovnosti, najčešće vezani uz simboličko zemljopisno nazivlje, prirodne ljepote, kulturno bogatstvo i sl.⁵⁵

*Osim što prate simboliku označavanja ritma ljudskog života, osim što ih možemo smatrati sastavnim dijelom kulture srednjih slojeva, zdravice su književnost.*⁵⁶

⁵³ Botica, Stipe, 1995. *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka životnoj zgodi*, Školska knjiga, Zagreb, str. 268.

⁵⁴ Usp. isto, str. 268.

⁵⁵ Usp. Dragić, Marko, 2006./2007. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Split, str. 512.

⁵⁶ *Nazdravičar i govornik za sve prilike života*, 1994. sastavio I. Josipov Šarić, 3. pregledano i popunjeno izdanje, Tisak i naklada knjižare I. Hartmana, Zagreb, str. 248.

Zdravice se izgovaraju veselim i svečanim ritmom, a po po formi su češće minijaturne (četiri-pet stihova). Međutim, neke zdravice imaju razrađenu fabulu. One se upućuju domaćinu (gazdi), slavljeniku ili nazočnima. Zdravicama se izriče želja za zdravljem, blagoslovom, srećom, blagostanjem itd., pa se tako, ovisno o prigodi u zdravicama mogu pronaći i elementi npr. blagoslova, šale te drugih usmeno-retoričkih oblika i usmene lirike.⁵⁷

Zdravice se najčešće vezuju uz izricanje lijepih želja ovino o prigodi u čast koje se zdravica izriče. No neke zdravice mogu sdržavati u sebi čak i kletve:

*Namaklo ti lito, / Rodilo ti lito. / Volovi ti bukali, / Dušmani ti hukali...*⁵⁸

U navedenoj zdravici elementi kletve naglašavaju vjerovanje u magijsku moć riječi kojom će se ostvariti namjera, ali u ovom slučaju ta namjera nije okrenuta stvarnoj želji za nanošenjem zla već je kletva upotrebljena kako bi zdravica dobila veću afektivnu snagu i prikazuje ljudsku potrebu i želju za ispuštanjem energije u obliku želja. Dakle kletva u ovom slučaju nije prisutna kao način zazivanja nevolje ili zle kobi već je u funkciji zazivanja nadprirodnih pojava (npr. čarolije, magije, prirodnih sila) kako bi se ostvarile želje koje se dijele adresatu.

Zdravice nude alegorijske i metaforičke izričaje u skladu s nazdravičarskim tonom. Brojni primjeri *gomilanja* ukrašenog govora tek su dijelom u području usmenoknjiževne poetike. Neki su izričaji, sintagme i formulacije u pohvali vinorodnom kraju, prirodi i ljudima, uzdignuti do *ditirampske veličine*.⁵⁹

⁵⁷ Usp. Dragić, Marko, 2006./2007. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Split, str. 511.-512.

⁵⁸ Isto, str. 512.

⁵⁹ Usp. *Nazdravičar i govornik za sve prilike života*, 1994. sastavio I. Josipov Šarić, 3. pregledano i popunjeno izdanje, Tisak i naklada knjižare I. Hartmana, Zagreb, str. 248.

7. Brojalice i brzalice

Brojalice i brzalice temelje se na uporabi riječi , sintagmi i jezičnih stilizacija čija zvukovna vrijednost polučuje učinke samo u pravilnom ostvaraju. Stanovito vježbanje govora i raznovrsne igre (usklađene s primjerenim pokretima) osobito su optjecajne u dječjoj dobi. Zvučnim se nizovima i značenjskim asocijacijama ostvaruju različite službe (funkcije), među inim pravogovore i odgojne.⁶⁰

Brojalica se još u literaturi pojavljuje pod nazivom brojilica i nabrajalica. Brojalica je dugačak niz odabranih riječi: imenica sa svojim glagolskim istokorijenom, izvedenim uvijek nastavkom –ov. U brojalicama često začuđuje jezična kombinatorika jer je stvaralac teksta vrlo uporno pronalazio nove sintagme, i smislene i bez smisla.⁶¹

On samo ostvaruje zvonkost nabrojanih elemenata prema etimološkoj podudarnosti. Osim te zvukovne komponente, tekst istodobno očituje retoričko sredstvo promicanja asocijacijskih sposobnosti, razvijanja i ubrzavanja misaonog procesa.⁶²

Uz nabranje se najčešće javlja kakva igra, stanovita radnja prati igru riječima, koje kadošto nemaju osobitnog smisla. Sva snaga pjesme iscrpljuje u zvukovnom ostvaraju. U brojalicama su česte igra prstima karakteristične za igre s djecom. Svaki prst ima svoje značenje, raznoliko od kraja do kraja. U središtu pozornosti obično je *mali* prst. Iako je najmanji i najslabiji, u usmenoj književnosti u igri biva pobjednik.⁶³

Brojalice su malo tiskane, ali su narodu dobro poznati. Brojalice su primjeri vrlo uspješnog poetskog i muzičkog stvaralaštva djeteta. Karakteristične su u njihovom tekstu iracionalne riječi, a naročit je značajan ceremonijal kretanja pri izgovoranju teksta, kao kod prebrojavanja

⁶⁰ Botica, Stipe , 1995. *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka životnoj zgodi* , Školska knjiga, Zagreb, str. 261.

⁶¹ Usp. Bonifačić Rožin, Nikola, 1963. *Brojalice, rugalice i nabrajalice, molitvice, zaklinjanja u: Narodne drame, poslovice i zagonetke, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zora Matica hrvatska, Zagreb, str. 304.*

⁶² Kekez, Josip, 1986. *Usmena književnost u: Uvod u književnost, Globus, Zagreb, str. 269.*

⁶³ Usp. Bonifačić Rožin, Nikola, 1963. *Brojalice, rugalice i nabrajalice, molitvice, zaklinjanja u: Narodne drame, poslovice i zagonetke, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zora Matica hrvatska, Zagreb, str. 304.*

u kolu gdje brojilica liči čaranju, jer će ona svojim zadanim slogom odrediti koji će od igrača ispasti ili vršiti neku radnju. Intonacija izgovaranja brojilica jednaka je kao kod basmi čime se ostvarenim dinamičnim tonalitetom naglašavaju izgovorene riječi koje osim doslovnog imaju i simboličko značenje, a izvode se i u stihu i u prozi.⁶⁴ Primjerice u brojilici *Teško mišu bez rupe*:

/Teško mišu bez rupe / i prastru bez župe. / Teško košuti bez gaja, / duši bez raja. / Teško vjerniku bez mise, / djetetu bez sise. / Teško vagi bez mjere /i čovjeku bez vjere.

Iz navedenog primjera možemo uočiti kako je u brojalicama česta metafora pa tako dijete bez sise metaforički označava dijete bez majke, i miš bez rupe označava, miša bez doma (ili pak čovjeka beskućnika). Brojalica je pjesnička tvorevina kojom se stvara ritmički i glazbeni ugođaj:

Grličica grče, / Petar konja trče. / Dadi Petru puščicu, / Da ubije grlicu.

Neke brojalice imaju i vjerski karakter. Takav je suvremeni zapis Deset Božjih zapovijedi. Neke su brojalice izvođene laganijim ritmom i služile su kao uspavanke tako da se u brojalicama magijski učinak ostvaruje na temelju intonacije i ritma. Brojalicama se uvježbavaju i provjeravaju govorničke osobine i moć memoriranja.⁶⁵

Budući da je brzalica usmeno-retorički oblik koji karakterizira ubrzano izgovaranje riječi njezin sadržaj izgovorenoga najčešće nema nikakvo značenje. Izvode ih djeca i odrasli. Djeca ih izvode igrajući se i zabavljajući zbog toga su vrlo slične brojalicama. Djevojke i mladići, pastiri, težaci, radnici, đaci izgovaraju ih na sijelima, svadbama; obavljajući razne poslove; idući na posao i vraćajući se s posla; za vrijeme predaha; idući od kuće do škole i od škole do kuće itd. Brzalice koje izvode odrasli često su komponirane tako da su pogreškama izgovorene riječi dobivaju drugo, najčešće, erotizirano značenje:⁶⁶

Jegiga uz dub, / Jegiga niz dub, / Jegiga usred duba.

Brzalicama se dakle, igralo, zabavljalo, šalilo i odmaralo, ali i povjeravalo govorničko umijeće.

⁶⁴ Usp. isto, str. 304.

⁶⁵ Usp. isto, str.305.

⁶⁶ Usp. Dragić, Marko, 2006./2007. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Split, str. 516.

8. Blagoslov i molitva

Blagoslov je usmeno-retorički oblik vjerske proviniencije, a na području vjere označava želju podijeliti božansku milost osobi ili stvari. Cilj blagoslova je promicanje sreće i napretka te zaštita i očuvanje. Blagoslovi se i izgovaraju i pjevaju. Apelativnim svojstvima blagoslova može biti priključeno i prikazivanje čina davanja blagoslova ili situacije koje mu prethode, a može biti povezan i s gestama (npr. polaganje ruku, gestama raširenih ruku, znak križa, pomazanje), što predstavlja Božji dar blagoslovljenoj osobi ili blagoslovljenom predmetu.⁶⁷

Blagoslov znači puno toga, blagoslov bi, ustvari, mogao označiti sve pa ga zato i stavljamo u naše čestitke. Kad nešto čestitamo, rado to izričemo u obliku blagoslova. U obliku blagoslovne molitve ili blagoslovne želje: *neka je blagoslovljeno*. Molimo od Boga blagoslov ili nam taj blagoslov znači da imamo neko blago, da izričemo blage riječi i da nam se blago slijeva u dom ili život. Blagoslov, dakle, ne znači samo blago sloviti (govoriti ili pisati), nego blagoslov nužno uključuje i nešto opipljivo, nešto puno življe od slova na papiru ili izgovorene riječi. Blagoslov se proteže kroz naraštaje, od koljena do koljena, kako to često Sveto pismo izriče. Blagoslov je nešto mnogo trajnije i čvršće. Blagoslovi prizivaju i ističu ljudske vrline, kako one opće, tako i pojedinačne, a prikazana stvarnost je u blagoslovu fiktivna, ali ne zbog toga što pripada budućnosti koja nije izvjesna, već zato što je sačinjena kao utopijska projekcija ostvarenja idealnog.⁶⁸

Njima se izriču želje Bogu da blagoslovi: obitelj; sve ljude; sve naše neprijatelje; naše roditelje; sve siromašne; patnike, bolesnike i beskućnike; hranu i piće; rodbinu i domovinu itd., a javljaju u graničnim trenucima: na početku – *u dobar čas* – određene obredne i životne radnje ili na njenom kraju, opet kao početku nečeg novog:

Gospodine, molim Te, / blagoslovi moju obitelj, / ja te molim Gospodine / Ti nas ljubi, / ti nas brani, / ti nas štiti, / ti nas vodi / i čuvaj od svakog zla / i napasti.

⁶⁷ Usp. Dragić, Marko, 2006./2007. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Split, str. 517.

⁶⁸ Usp. Ajdačić, Dejan, Prilog proučavanju blagoslova u usmenoj književnosti, na internetu: http://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-blagoslov.html

U ovom se slučaju magijski simbolizam temelji na odabiru riječi (obitelj, ljudi, štiti, čuvaj, vodi) koje potiču osjećajnost te se pomoću osjećajnosti i zamolbe s naglašenom imperativnom intonacijom samog iskaza kojim se želje izriču, zaziva viša sila.

U blagoslovu, kao i u kletvama ili zaklinjanjem, riječi imaju moć mijenjaja sudbine ljudi i prirode. Osoba koja daje blagoslov implicitno ili eksplicitno obraća se sili sudbine ili višem biću tražeći ispunjenje dobrih želja i sretnu budućnost za drugog.⁶⁹

Mitsko-magijski elementi blagoslova temelje se na prisutnim i podrazumijevanim akterima, na imperativnoj intonaciji i magijski djelotvornim napjevima, kao i na moći pojedinih simbola koji, prema narodnom verovanju, uspostavljaju vezu između viših sila i sudbine, a osoba koja izriče blagoslov ima ulogu posrednika između ljudskih i nadljudskih sila. Blagoslov se izriče kao magijsko prizivanje dobre sudbine u okviru obreda u kome se prožimaju riječi, darivanje i geste blagonaklonosti.⁷⁰ *Blagoslovi podupiru određene obredne radnje s magijskim karakterom ili ih u potpunosti zamjenjuju.*⁷¹

Mitsko-magijsko porijeklo blagoslova proizlazi iz moći riječi onoga tko daje blagoslov i vjeri u njegovu povezanost sa posrednikom, imenovanim ili neimenovanim božansko-sudbinskim primateljem kojeg se zaziva, a snaga riječi pojačava se neverbalnim magijsko-obrednim postupcima. Molitva je žanr blizak blagoslovu zbog krajnjeg cilja kojem su usmjereni. Odnos govornika, posrednika i primatelja poruke u molitvi i blagoslovu je različit. Molitva se upućuje nadljudskom (božanskom, svetom) biću koje samo, ili posredno do bića iznad sebe može ostvariti ono što se od njega moli. U blagoslovu, umjesto molitvene poniznosti, postoji vjera u dostojnost i uzvišenost blagoslovljenih i vjera u moć ljudskog posredovanja do svetih osoba.⁷²

*Molitva je uvijek i nužno upućena na djelovanje.*⁷³ *Iskustva molitve, njezini učinci i trajna djelovanja pokazuju da nisu samo plod ljudskoga napora, nego i zahvata božanskoga djelovanja. Bog djelatno riječju, obdario je i čovjeka kao jedinog među svojim stvorenjima, stvarateljskom, djelatnom riječju. Molitva kao raz-govor, uzajamni je čin izgovaranja riječi:*

⁶⁹ Usp. Ajdačić, Dejan, Prilog proučavanju blagoslova u usmenoj književnosti, na internetu:

http://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-blagoslov.html

⁷⁰ Usp. isto

⁷¹ Isto

⁷² Usp. isto

⁷³ Ivanda, Ivan, *Molitva- oslušivanje logosa*, Služba Božja, Vol.45 No.3, rujan 2005., str. 249.-268.

*Božje čovjeku i čovjekove Bogu kao odgovor na nju. Čovjekova je riječ djelatna po Božjem duhu kojega mu je Bog dao i tako ga učinio stvarateljem.*⁷⁴

Božja pomoć neophodna je za ljudsko djelovanje, da bi se prešlo iz moći na čin, iz mogućnosti djelovanja na samo djelovanje. Mogućnost da čovjek može moliti, odnosno moć molitve koju čovjek ima gledamo pod vidom njegove težnje za nadnaravnim i onim što je upisano u ljudsko biće. Neki spominju da je to težnja za beskrajnom srećom, blaženstvom, a riječi molitve podsjećaju nas na ono za čime težimo. Kršćanstvo je religija riječi, a vjerovanje se temelji na tome da Bog izgovarajući riječ čini, stvara. Molitva vjeruje u čudesan, moćan i djelotvoran govor, a molitva i blagoslov se prepliću kada se od višeg bića moli životna sreća i izobilje, kada se traži božji blagoslov kao božanska mjera ljudskih stvari.⁷⁵

Neki su tvrdili da je molitva bez učinka (kao epikurejci, peripatetici, stoici), a neki poput egipatskih mudraca tvrdili su da se sudbina može promijeniti molitvama, nekim slikarijama, kađenjima i čaranjima, a zastupljena su i vjerovanja kako molitva ima magijske i paranormalni učinke, ozdravljenja.⁷⁶

⁷⁴ Knezović, Katica, *Molitva kao čin božanskoga i ljudskoga djelovanja*, *Obnovljeni život*, Vol. 55, No. 2, lipanj 2000. str. 205.-219.

⁷⁵ Usp. Ivanda, Ivan, *Molitva- osluškivanje logosa*, *Služba Božja*, Vol.45 No.3, rujan 2005., str. 249.-268.

⁷⁶ Usp. Knezović, Katica, *Molitva kao čin božanskoga i ljudskoga djelovanja*, *Obnovljeni život*, Vol. 55, No. 2, lipanj 2000., str. 205.-219.

9. Magijski simbolizam riječi u naricaljkama

9.1. Obilježja naricaljki

Naricaljke (tužaljke, tužbalice) poznate su još od najstarijih civilizacija. Drevni Egipćani i Mezopotamci pjevali su himne-tužaljke razorenom hramu ili gradu. Naricaljke su pjesme koje se nariču nad pokojnim. Snažno su bolne, ali i dostojanstvene. Neke su hrvatske tužaljke biblijske provenijencije, a pisane su osmeračkim ili deseteračkim stihovima odnosno pučkim stihom kako bi bile lako pamtljive i kako bi se uspješnije i lakše prenosile s koljena na koljeno.⁷⁷

Tužaljke karakterizira iznimno tužan lirski efekt koji se postiže se višestrukim upotrebama asonancija, prigodnih lirskih epiteta, anafora, metafora, alegorija i drugih stilskih figura koje uvjetuju prelazak osnovnog značenja riječi u drugi plan, a iste riječi dobivajući nova, dublja alegorijska značenja.⁷⁸

*Žene u žalosti pri sprovodu glasno izriču naricaljke, koje diraju i potiču na plač i ljude tvrda srca. Nisu ovakve pjesme najedno postale tako snažne i estetski uvjerljive. One su vjerojatno već duže izvođenje tako da ih je novo izvođenje nadograđivalo.*⁷⁹

Namijenjene su oplakivanju pokojnice ili pokojnika u domu, na pogrebu i na grobu. Po mnogim krajevima pjevane su slične pjesme te je postojalo narodno vjerovanje da su se naricaljke pjevale samo noću kako ne bi prizvale demone, tj. zle duhove. Naricanje ili tužbalica imaju za cilj nezaborav pokojnika, jer se vjerovalo da riječi imaju magično djelovanje, moć produživanja uspomena i osiguravanja života pokojniku s one strane groba.⁸⁰

⁷⁷ Usp. Dragić, Marko, 2006./2007. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Split, str. 99.

⁷⁸ Usp. isto., str. 99.-100.

⁷⁹ http://www.franjevci-split.hr/pdf/stasevica_2012.pdf

⁸⁰ Usp. Dragić, Marko, 2006./2007. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Split, str. 101.

9.2. Uloga riječi u naricaljkama

U zbirci narodnih lirskih pjesama iz Rame⁸¹ nalazi se naricaljka djeteta za majkom :

Jedno dite malo, / siročće ostalo, / po selu skitalo, / taticu pitalo: / “Tatice, tatice, / di je moja mamica?”

Iz navedenog citata može se iščitati kako naricaljku ne izgovara dijete već druga osoba koja opisuje bol djeteta zbog gubitka majke te pomoću oblika upravnog govora potiče druge na tugu i žalost zbog dječjeg neshvaćanja i nerazumijevanja smrti i nemogućnosti svjesnog žaljenja za majkom. Ovakve naricaljke su vrlo potresne jer potiču na žaljenje i pokojne majke i djeteta koje je ostalo siročće.

Česte su bile i tužaljke majke za sinom, majka nariče jer joj je sin sakupio sve svate žalosne:

...gdino nema gajdi i barjaka, / niti ima snaše odabrane, / već se ovd i plače i cvili.

Iznimno su dirljiva i majčina pitanja sinu jer se majka obraća sinu kao da je živ, što aludira na neprihvatanje sinove smrti:

Oj, jedinče, drago srce moje, / što si tako ucivilio majku! / Tko će starog dadu zaminiti, / tko će dadi konje dovoditi, / tko će dadi poslove raditi, / tko će dadu do smrti braniti?

U toj naricaljki majka oplakuje svoga sina – jabuku zelenu koja nije dozoriti mogla:

Jaoj, moja jabuko zelena, / koja nisi do vrimena došla, /koja nisi ni dozriti mogla! /Jaoj, moja jabuko zelena, /jaoj moje momče neženjeno, /koje majka oženila nije!

Oplakivanjem i uporabom određenih riječi, odnosno metaforičnih iskaza potiče i druge ljude na plač. Kroz cijelu pjesmu proteže se majčino žaljenje što nije dočekala da oženi momče neženjeno što upućuje da je riječ o mladiću pa je majčina bol veća, a tužaljka potresnija. Majka proklinje crnu zemlju što odmami jedinka od majke pa se unutar jednog usmeno-retoričkog oblika pojavljuje i drugi, mikrostruktura kletva:

⁸¹ Marko Dragić, *Ramo moja*, Hrvatske narodne lirске pjesme iz Rame, Franjevački samostan Rama Šćit i Matica hrvatska ogranak RamaProzor, Sarajevo 1992, str. 76.-77.

Crna zemljo, prosto ti ne bilo, / što odmami jedinka od majke! / Oj težaku mile majke svoje, / vridno srce mile majke svoje, / vridno srce i vridnoćo moja, / i sad si mi, zlato, poranio, / mile majke mili mladoženjo!

Na koncu majka mrtvoga sina moli da se okrene ma na koju stranu i požali žalosnicu ucviljenu majku svoju:

Kako ti se sažalit ne more /što te tvoja tako moli majka? / Okreni se ma na koju stranu / pa požali žalosnicu svoju, / žalosnicu ucvilitu majku.

Majka apostofira mrtvoga sina:

Oj, jedinče, drago srce moje, / što si tako ucvilio majku!

Apostrofom uplakana majka privlači pozornost i podcrtava jake emocije zazivajući iščezlu osobu.

Apostrofa i metafora su vrlo česte u naricaljkama pa se tako pojavljuje i u naricaljki sestre za bratom u kojoj sestra brata metaforički naziva borom povaljenim i gradom razorenim:

A moj brate, diko moja, / Di je lipa mladost tvoja? / A moj bore, povaljeni, / A moj grade razoreni! / A moj brate, tugo moja, / Jadna ti je sestra tvoja.

U ovom se primjeru stvaranjem pjesničkih slika razorenoga grada pomoću metafore dodatno naglašava jad sestre.

Magijski simbolizam riječi u naricaljkama proizlazi iz vjere da će pokojni čuti izgovorenu bol ožalošćenih pa se biraju različite riječi ukrašene stilskim sredstvima kojima se prenose poruke pokojnima u nadi da će umrli čuti njihov žal i vratiti se među žive kako bi ih utješili, a u nekim naricaljkama se preko pokojnika šalju poruke najdražima koji su prije upokojeni.

Zaključak

Magijski simbolizam riječi izrastao je na poganskim korijenima naše vjere jer je hrvatska kultura znatno utjecala na etnološku i književnoumjetničku građu i to kroz običaje, vjerovanja i općenito odnos prema svijetu. U usmenoj književnosti magijski simbolizam riječi najeksplicitnije je iskazan u govorničkim oblicima. Basmе su magijske riječi kojima se tjera zlo, a te riječi imaju preneseno, simboličko značenje. Uporabom simboličnih brojeva i motiva nastoji se dati moć riječima kako bi se otjerala zla kob. Također stilska sredstva pridonose takvom učinku naglašavajući emocije, ritmičnost i intonaciju i stvarajući dojam sugestivnosti. Basmе su kod nas kristijanizirane jer se prilikom tjeranja zla često zaziva Bog upomoć pa onda nalikuju na molitve dok kletve imaju funkciju proklinjanja zlotvora. One su magijske formule, prizivaju nevolje i zlo uz pomoć nadprirodnih pojava, a često prozivaju i samog Boga. Od ostalih usmeno-retoričkih oblika magijski simbolizam riječi prisutan je u zdravicama, brojalicama, brzalicama i molitvi/blagoslovu, ali u ovom slučaju magijske formule nisu eksplicitno iskazane već se pojavljuju samo u tragovima. U zdravicama je magijski simbolizam riječi očit kroz prizivanje lijepih želja adresatu, u brojalicama i brzalicama kroz intonaciju i ritam (pa tako mogu uspavati dijete), a u molitvi i blagoslovu kroz moć riječi onoga tko daje blagoslov i vjeri u njegovu povezanost sa posrednikom kojeg se imperativno zaziva za pomoć. Magijski simbolizam riječi pojavljuje se i usmenoj lirskoj poeziji, oobito u naricaljkama jer uporabom određenih riječi, odnosno metaforičnih iskaza potiče i druge ljude na plač te se vjeruje kako se naricaljkama mogu prenijeti poruke pokojnima.

Bibliografija

Izvori

Botica, Stipe, 1995. *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka životnoj zgodi*, Školska knjiga, Zagreb

Bonifačić Rožin, Nikola, 1963. *Brojalice, rugalice i nabrajalice, molitvice, zaklinjanja u: Narodne drame, poslovice i zagonetke*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zora Matica hrvatska, Zagreb

Dragić, Marko, 1992. *Ramo moja, Hrvatske narodne lirske pjesme iz Rame*, Franjevački samostan Rama Šćit i Matica hrvatska ogranak RamaProzor, Sarajevo

Nazdravičar i govornik za sve prilike života, 1994. sastavio I. Josipov Šarić, 3. pregledano i popunjeno izdanje, Tisak i naklada knjižare I. Hartmana, Zagreb

Strohal, Rudolf, 1924. *Poganica (Sali u Dalmaciji)*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, knjiga XXV, Zagreb

Literatura

Bagić, Krešimir, *Od figure do kulture, aliteracija i asonanca. Glasovno naglašavanje smisla*, Vijenac 406- 24.9.2009., Matica hrvatska

Bagić, Krešimir, *Od figure do kulture-apostrofa i prozopopeja. Sugovornici svuda oko nas*, Vijenac 400-2.7.2009., Matica hrvatska

Bagić, Krešimir, 2012. *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb

Botica, Stipe, 1998. *Lijepa naša baština*, književno-antropološke teme, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb

Botica, Stipe, 1995. *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, VI. nakl. Zagreb

Belaj, Vitomir, 2007. *Hod kroz godinu. Pokušaj rekonstrukcije prahrvatskog mitskog svjetonazora*, 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb

Čubelić, Tvrтко, 1990. *Povijest i historija usmene narodne književnosti*, Zagreb

Čubelić, Tvrтко, 2000. *Usmena narodna retorika i teatrologija*, Zagreb

Dragić, Marko, 2006./2007. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Split

Ivanda, Ivan, *Molitva- oslušivanje logosa*, Služba Božja, Vol.45 No.3, rujan 2005.

Kekez, Josip, 1986. *Usmena književnost u: Uvod u književnost* (priredili Zdenko Škreb-Ante Stamać), Globus, Zagreb

Knezović, Katica, *Molitva kao čin božanskoga i ljudskoga djelovanja*, *Obnovljeni život*, Vol. 55, No. 2, lipanj 2000.

Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva i Uvod u ikonologiju, Radovan Ivančević, uredio Anđelko Badurina, IV. dopunjeno izdanje, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000.

Nikolić, Davor, 2010., *Struktura i funkcija kletvi u usmenoj i pisanoj epici*, *Narodna umjetnost*, 47/2, 2010, str. 147.–162

Solar, Milivoj, 2005. *Teorija književnosti*, 20. izdanje, Školska knjiga, Zagreb

Tomelić Ćurlin, Marijana, Runjić-Stoilova, Anita, *Sapletene kletve*, *Anali zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, No. 48 srpanj 2010.

Vukmanović, Ana, 2012. *Svadbeni kod u basmama u: Poznanske studije slawistyczne*, Nummer 3, ISSN 2084-3011, Wydawnictwo naukowe, Poznan

Mrežni izvori

Ajdačić, Dejan, Prilog proučavaju blagoslova u usmenoj književnosti, na internetu:
http://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-blagoslov.html (30.09.2013., 13:45)

http://biblija-govori.hr/znacenje_brojeva_u_Bibliji.html (30.09. 2012., 14:00)

<http://numerologijaonline.com/povijest-simbolike-broja-3.html> (30.09.2013. 14:07)

http://numerologija.inis-ri.com/index.php?option=com_content&task=view&id=13
(30.09.2013., 14:10)

http://www.franjevci-split.hr/pdf/stasevica_2012.pdf (30.09.2012., 14:25)

